

“Batı, Diğer Modernleşme Biçimlerine Nasıl Baktıysa Türk Modernleşmesine de Öyle Baktı”

Mehmet KARAKAŞ*
Söyleşen: Recep BOZKURT**

R(ecep BOZKURT): Türk modernleşmesi meselesine geçmeden önce “modernite, modernleşme ve modernizm” kavramlarını nasıl tanımlarsınız? Bu üç kavram birbirinden ayrı mı değerlendirilmeli yoksa birbiriyle ilişkili midir?

M(ehmet KARAKAŞ): Türk modernleşmesini anlayabilme, hatta modernleşme kavramını doğru kullanma açısından modernleşme ile ilintili diğer kavramları izah etmek önemli. Modernlik diğer ismiyle “modernite, modernleşme ve modernizm” birbirleriyle ilintili üç kavram. Ayrı ayrı isimlendirildiklerine göre bunların farklılıkları da var. Ortak anlamlara sahip olmakla birlikte, anlam dünyalarında farklılaşmaların da olduğu kavramlar. Bu üç kavramın anlam dünyasını bir araya getiren bir üst perspektifin de, şemsiyenin de olduğunu ifade etmek lazım. Söz konusu üst perspektif “Batı Aydınlanması”dır. Biliyorsunuz, 16. yüzyıldan itibaren başlayan ve 18. yüzyılda bir yaşam projesine dönüşen; değiştirici, dönüştürücü etkiler ortaya çıkaran, devrimleri beraberinde getiren bir paradigma var. Buna Batı aydın-

¹ Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörü, mkarakas@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7899-383X

² Doktorant, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, 100/2000 Doktora Bursiyeri, recepbzkrt0163@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2201-1758

lanması diyoruz. Batı Avrupa anavatanında ortaya çıkan bir düşünce iklimi. Bu düşünceyi ete kemiğe büründüren; felsefesini, ideolojisini, süreçlerini inşa eden gelişmeler mevcut. Bu gelişmeler "modern" kavramından türetilmiş yeni kavramlarla isimlendirilmiştir. "Modernite" için temelini oluşturuyor.

Modernlik diye de ifade ettiğimiz kavram, aydınlanma düşüncesinin 'temel felsefesini' ifade ediyor. Bunu, 16. yüzyılla başlayan değişim sürecini inşa eden temel felsefe olarak da değerlendirmek lazım. "Modernizm" kavramı, bu felsefeye bağlı olarak meydana gelen gelişmeleri yönlendiren, tayin eden 'ideolojiyi' ifade ediyor. "Modernleşme" ise bu felsefe ve bu felsefeden türeyen ideolojinin yaşamda karşılığını ifade eden 'süreci' tanımlayan kavramdır. Anlamalarını tek tek kelimelerle ifade edecek olursak, *modernite için felsefesi, modernizm ideolojisi, modernleşme ise sürecidir*. Tabi bu kavramların bu farklılıklarını açıkça tanımlamak gerekiyor, çünkü bu kavramlar her yerde yaygın bir şekilde kullanım değerine sahip ve birbiri yerine özensizce kullanılabilir. Ama biz meramı anlıyoruz. Moderniteden bahsediyor, ama modernleşme kavramıyla kişi bunu ifade diyor. Türkçe literatür açısından ifade edeceksek, bu üçü içerisinde en yaygın kullanılan modernleşme kavramıdır. Çünkü Türk modernleşmesi diye ifade ettiğimiz bir kendi hikâyemiz de var. Böyle olunca bu kavram, diğerleri yerine de kullanılabilir. Özetle bu üç kavram için, birbiriyle ilintili, bir araya geldiklerinde aydınlanma düşüncesinin paradigmasını oluşturuyorlar ama anlam dünyaları itibariyle de farklı karşılıkları var diyebiliriz.

R: *Modernleşme ile ilerleme doktrini arasında bir anlamdaşlık var mıdır ya da bir bağ kurabilir miyiz?*

M: Tabii ki ilerleme doktriniyle modernleşme arasında çok doğru-
dan bir bağ var. Modernleşme, süreçleri inşa eden temel çerçeveyi ifade ettiği için, sürecin temel unsurlarını da belirleyebilmektedir. Modernleşme süreçlerini inşa eden unsurlardan iki tanesi öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi "ilerleme" ki, bununla ilgili çok sayıda felsefi, sosyolojik ve iktisadi tartışma ve teori var. 18., 19. ve hatta 20. yüzyıl filozofları, sosyologları, ekonomistleri ağırlıklı olarak ilerlemeyi anlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır. İkinci önemli unsur ise belki de bunu ilerlemenin bir çıktısı olarak görmek lazım, "kalkınma"dır. Dolayısıyla ilerlemeyle birlikte kalkınma, modernleşme sürecinin anlam dünyasını önemli ölçüde belirlediği için ikisi birlikte, özellik-

le kalkınmayla birlikte gerçekleşen ilerleme, modernleşmeye pozitif bir anlam katarak yaygınlaşmasında büyük rol oynamaktadır. Batı ve batı dışı coğrafyalarda kalkınmayla birlikte ilerleme anlayışının modernleşme süreçlerine pozitif anlamlar yüklediğini görüyoruz. Bu da bize modernleşme ile ilerleme doktrini arasında doğrudan bir ilişkinin varlığını gösteriyor. Özellikle kurucu sosyologların toplum teorilerine baktığımızda ilerleme temasının işin merkezinde olduğunu görürüz.

Başta Saint Simon'la bu iş başlıyor, Simon, tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru dönüşümü açıklarken ilerlemeye başvurmuştur. Bu durumu daha genel bir çerçeveye, daha teorik bir perspektife öğrencisi Auguste Comte büründürüyor. O da üç hal yasasıyla birlikte teolojik, metafizik ve pozitif hal diye tanımladığı ve orada pozitif hale doğru gidişi, pozitif hali bir ilerleme olarak ifade ediyor ve toplum teorisinin içerisinde iki ayrı kuram geliştiriyor. Nedir bunlar? *Düzen kuramı ve ilerleme kuramı*. Ve bu düzen ve ilerleme kuramları aynı zamanda pozitivist düşüncenin de merkezine yerleştiriliyor. Fransızca ifadeleyle söylesek, "Ordre et progress" düzen içerisinde ilerleme anlayışı. Bu tabi ki modern Batı düşüncesi içerisinde bir perspektifi de ortaya çıkarıyor. Böylece modern Batı düşüncesinde, çatışmacı anlayıştan farklı, düzenin değişerek ilerlemesini evrimsel bir süreçte tanımlayan *düzen teorilerinin* yolu açılmış oluyor.

R: Türk modernleşmesi ile kastedilen nelerdir? Türk modernleşmesi süreci ne zaman başlamaktadır? Hangi toplumsal koşullar bu süreci başlatmıştır? Oluşum ve gelişim sürecinden bahsedebilir misiniz? Bir dönemselleştirme yapmak mümkün müdür?

M: Türk modernleşmesiyle kastedilen anlam dünyasını, kendi sosyal bilim literatürümüzde yaygın olarak kullanılan "batılılaşma" kavramıyla da ifade edebiliriz. Türk modernleşmesi olarak ifade ettiğimiz süreç, bizim toplum olarak batılılaşma hikâyemizdir. Türk modernleşmesi ve batılılaşması hikâyesinin başlangıç gerekçesini, batının üstünlüğünü kabul etmek ve aksayan yönleri ıslah etmek diye özetleyebiliriz. [Osmanlı içinde bunu söyleyebilir miyiz?] Süreç Osmanlı döneminde başlıyor zaten. Türk modernleşmesi tanımlamasında, çok fazla Osmanlı, Cumhuriyet ayrımı yapmıyorum. Dönemlendirme konusunda onu ifade edeceğim. Osmanlı-Cumhuriyet ilişkisini ve dolayısıyla da modernleşme sürecini bir süreklilik olarak değerlendiriyorum. İki önemli dönemi ise Osmanlı Türkiye'si ve Cumhuriyet

Türkiye'si olarak nitelendirmeyi tercih ediyorum. Osmanlı Türkiye'si ifadesi, süreklilik teorisini savunanların Tanzimat'tan sonraki süreci tanımlamak için kullandığı bir kavramsallaştırmadır. Bazıları bunu II. Meşrutiyet sonrası için de kullanırlar, ama Şerif Mardin gibi üstatlar bu süreci Tanzimat ile başlatırlar. Bende o fikre yakınım. Dolayısıyla Osmanlı'nın batı karşısındaki yenilgileri ve gerileyişi, Osmanlı bürokratları, yöneticileri ve aydınları tarafından tespit edildi ve aksayan yönleri ıslah etme anlamında da Baykan Sezer'in ifadesiyle *Batıcılışma* yolu açıldı. Dolayısıyla, Türk modernleşmesi nedir (?) sorusuna *batının üstünlüğünü kabul etme ve aksayan yönleri modern Batı usul ve araçlarıyla ıslah etme olarak özetleyebilirim.*

Bu süreç, Tanzimat arifesinde başladı ve Tanzimat Fermanı ile tanımlanmış bir devlet politikası haline dönüştü. Aynı zamanda entelektüel tartışmaların odağında da yer almaya başladı. Hayatın birçok veçhesi var, hayat sadece siyasetten ibaret değil. Sadece savaşıyorsunuz; ekonomi var, sosyoloji var, psikoloji var. Bu veçhelerdeki gelişmelere bakıldığında, Osmanlı'da çağın ruhunu yakalayamama, çağın gereklerine göre kendisini yeniden tanzim edememe gibi bir durumla karşılaşyoruz. Buna tarihçiler duraklama diyor; sonra arkasından gerileme ve dağılma geldi gibi dönemlendirmeler yapıyorlar. Biz de sosyolojik anlamda çağın ruhunu yakalayamama, çağın gereklerine uygun toplumsal gelişme süreçleri inşa edememe, kurumsal ve zihinsel güncellemeler yapamama olarak değerlendirebiliriz. Bütün bunların en yakıcı sonuçları nerede kendini gösteriyor? Savaş meydanlarında kendisini gösteriyor. Dolayısıyla Osmanlı da batılılaşma süreciyle birlikte gerçekleştirilen reformlara bakıldığında, nelerin düzeltilmeye çalışıldığını görüyoruz? Askeri kurumların yeniden düzenlenmesiyle işe başlandığını görüyoruz, batılı usullerle eğitim veren "ilk" okullar, askeri okullardır. Mühendishane-i Bahri Hümayun, Mühendishane-i Berri Hümayun, Mızıka-yı Humâyun gibi bir takım yeni okullar açıldığını görüyoruz. Dolayısıyla askeriyeden başlıyor, ama daha sonra maliye, ilmiye gibi birtakım alanlarda yenileşme ve batılı usullere uygun olarak kurumların yeniden tanzimi arayışlarına gidildiğini görüyoruz.

Burada toplumsal koşulların ortaya çıkarmış olduğu yeni politika arayışları var. Bu politika arayışları içerisinde batılılaşma, diğer ismiyle modernleşme süreci başlatılıyor. Bunun amacı olarak da özellikle toplumsal koşulların gerilemesine ve güncellenememesine neden

olan, ağırlıklı olarak devlet kurumlarında bir yenileşme ve değişim talep edildiğini, arayışların bu noktada odaklandığını görüyoruz. Türk modernleşmesi ya da batılılaşması denildiğinde bu süreci en temelde iki döneme ayırabiliriz. Osmanlı Türkiye'si ve Cumhuriyet Türkiye'si olmak üzere, tabii ki her iki dönemin kendi alt evreleri de var. Osmanlı Türkiye'sinde birinci evreyi 'Tanzimat arifesi' olarak isimlendirebiliriz. İkinci evre 'Tanzimat' evresi ki, daha çok paşalardan ve bürokratlardan oluşan Tanzimatçılar isimli grup tarafından yönlendiriliyor. Hemen arkasından yarı bürokrat yarı aydın olarak nitelendirdiğimiz 'Yeni Osmanlılar' dönemi var. Özellikle I. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte devlette de siyasette de etkin rol oynamaya başlıyorlar. Bunların etkinliği kısa sürüyor ve II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Batılılaşmanın Osmanlı Türkiye'sindeki en ileri ve son evresi diyebileceğimiz 'Jön Türkler' dönemi başlıyor. Jön Türklerin örgütlenme süreci 1890'lardan itibaren başlıyor, 1900'lerin başında özellikle Paris'te Jön Türk Kurultaylarının toplanması önemli adımlardır. Cumhuriyet Türkiye'sine baktığımızda ise başlangıcından günümüze bir dönemlendirme yapmak mümkün. 'Kuruluş ve Tek Parti' dönemi diye tanımlayacağımız ilk evre sonrasında, 'Çok Partili' dönemden 1980'lere kadar geçen süreci bir farklı evre olarak görmek mümkün. 1980'den 2000'e kadar farklı bir evreden bahsedebiliriz. 2000 sonrası ve günümüze devam eden yeni sürecinden de söz etmek mümkün. Bu evrelerin her birisinin Osmanlı Türkiye'si ve Cumhuriyet Türkiye'si olmak üzere kendine özgü özellikleri bulunmaktadır.

R: *Batı dünyası, Türk modernleşmesini nasıl değerlendirmektedir? Neden Türk modernliği değil de Türk modernleşmesi konuşulmaktadır? Türk modernliğinden söz edebilir miyiz?*

M: Genellikle kendimize odaklandığımız için Türk modernleşmesiyle ilgili çalışmalar ağırlıklı olarak kendi hikâyemiz üzerinden kurgulandı. Batı bu işe nasıl baktı meselesine çok fazla odaklanmadık, bu konuyla çok fazla ilgilenmedik. Yani ilgilendiğimiz zaman çok fazla bir şey çıkar mı (?) oda ayrı bir soru konusudur, ama şu kadarını söyleyebilirim, "Batı, diğer modernleşme biçimlerine nasıl baktıysa Türk modernleşmesine de öyle baktı." Belki, Türk modernleşmesine bakışında şöyle bir farklılıktan söz edebiliriz: *Türk modernleşmesini temsil eden Osmanlı'nın, daha sonra Cumhuriyet Türkiye'sinin batının doğu karşısındaki cephe ülkelerinden biri olması ve ilk etkilenen toplum olmasından dolayı Batı'nın buraya dönük*

özel bir takım girişimlerin olduğunu söylememiz mümkün. Önce Batı'nın, diğer toplumların batılılaşma/modernleşme süreçlerine yönelik genel perspektifini açıklayalım. Bir defa 'egemen ve model olan', Batı'dır. Dolayısıyla nedir? *'Biriciktir', kendi dışındakiler de 'ötekidir.'* Türk modernleşmesi, Japon modernleşmesi, İran modernleşmesi, Arap modernleşmesi, Rus modernleşmesi gibi Batılılaşma süreçlerine ilişkin farklı bir yaklaşımı vardır. Ancak genel olarak aydınlanma süreciyle birlikte elde etmiş olduğu dünya egemenlik ilişkilerini denetleme gücü, onu 'egemen ve model' haline getirmiştir. Egemen ve model iseniz sizin dışınızdakiler sizi takip ederler. Batı üstünlük ve egemenlik ilişkilerinde güçlü bir pozisyona sahip olunca, biricikliğini ve model olma durumunu ilan etti. Artık siz beni takip edeceksiniz dedi ve ondan sonraki hikâye şu şekilde gerçekleşti: *Biricik olan sürekli önde gidiyor, yeni çıtalar koyuyor, yükseltiyor, öteki durumunda olanlar ise sürekli onun peşinden gitmek durumunda kalıyor.* Türk modernleşmesinin hikâyesi de bu. Yani batılılaşmayı daha üst bir aşamaya çıkarma gayreti.

Türkiye'nin Avrupa Birliğine girme kararı, Türk modernleşmesinin nihai evresidir aslında, ama oda çok uzatıldı. O nedenle yeni evreler devreye girdi ve son evre gerçekleşemedi. Gerçekleşmemesinin nedeni Türk toplumunun tarihsel kırılma süreçleriyle ilgilidir. Türk toplumunun tarihsel süreçte iki büyük kırılma ve dönüşümü bulunmaktadır. Bunlardan ilk büyük kırılması bana göre İslamiyet'i kabul etmesidir. İslamiyet'i kabul ederek yeni bir kimlik kazanmışlardır; yerleşik hayatın yaygınlaşması ve yazılı kültür gibi birçok yenilik gelmiştir ve Türk toplumu bu yeni sürece bir özdeşleşme biçiminde kendini uyarlamıştır. Kendi kimliği ile yani Türk kimliği ile İslam kimliğini özdeşleştirerek bir harca dönüştürmüştür. Dolayısıyla bu süreçte çok fazla sorun yaşamayarak bir özdeşleşme süreci yaşamıştır. İkinci büyük kırılma ise Türklerin *Batı ile rekabette Batıya yenilmeleriyle birlikte başladı.* Biraz önce söylediğim o eksiklikleri görme, yenilmişlik duygusunu hissetme ve bunu giderme anlamında ıslah çalışmalarını başlatma. Bu sürece biz batılılaşma, diğer ifade ile modernleşme diyoruz. Batılılaşma ile Türklerin sahip olduğu kimlik değerleri arasında bir 'doku uyumsuzluğu' ortaya çıktı. Bu doku uyumsuzluğunun gerekçelerini değerlendirdiğimizde her iki tarafta da bazı bariyerler ve engellerin olduğunu görüyoruz. Sadece bizim açımızdan değil, batı açısından da engeller var; çünkü Türkler ve özellikle de Osmanlılarla birlikte Müslüman Türkler, Batının ötekisi, "düşmanı" olarak tanımlanmış ta-

rihsel bir öteki algısı ortaya çıkmıştır. Ayrıca Batı Avrupa, batı medeniyetini temsil ediyor, Osmanlı ise Doğu medeniyetini temsil ediyor. Bu anlamda bir de Doğu-Batı eksenlerinin uyuşmazlığı devreye girince, doku uyuşmazlığı dediğimiz husus daha fazla kendisini gösteriyor.

Avrupa Birliği'ne biz mi girmek istemiyoruz, onlar mı bizi almak istemiyorlar? her iki soruya da evet diyebiliriz. [Türk modernleşmesi bağlamında şöyle değerlendirebilir miyiz, yani Avrupa'nın bizi sürekli bir şekilde hep ötelemesi yani almamaya çalışması bizim modernleşmemizi hep yetersiz olarak algıladığına dair bir yorum getiremez miyiz?] Yani böyle bir ön kabul var. Nedeni de kendini biricik olarak ilan etmesi, sen ötekiler arasında olduğun için onun içinde olamazsın. *Senin görevin biricik olanı takip etmek, bu nokta da çıtayı sürekli yükseltiyor.* Demokrasi deniliyor, sonra liberal demokrasiden bahsediliyor, buraya ulaşıyorsun, müzakereci demokrasi düzeyi deniyor. Bunu diğer alanlarda da yapıyor. Örneğin önce mekanik teknoloji dendi, sonra elektronik teknoloji geldi. Bundan sonra ne gelecek göreceğiz. Ama tabii yeni anlamlarıyla etkili olmaya başlayan küreselleşme, işi biraz karıştırdı. Yani içinde yaşadığımız dünyada batının o biricikliğini ve model olma özelliğini ciddi anlamda tehdit eden gelişmeler ortaya çıktı. Batının Türk modernleşmesine nasıl baktığı konusuna gelecek olursak, Türk modernleşmesi sürecini hızlandırmak için katkılarda da bulunduğunu söyleyebiliriz. Paris'te Jön Türklerin örgütlenme sürecine Fransız politikacıların etkin bir şekilde dâhil olduklarını görüyoruz.

Mesela I. Jön Türk Kurultayı, *Institut de France* üyesi Germain Antoin Lefevre-Pontalis'in evinde yapıldı. Dolayısıyla Batı Avrupa başkentlerinde Jön Türk liderlerine açılan alanın genişliği, muhaliflerin eğitim süreçlerine yapılan katkılar, özellikle örgütlenme süreçlerine yaptıkları katkılar çok açık bir şekilde görebiliyoruz. Ancak şöyle bir anlayışa da sahip olmadıklarını söyleyebiliriz. "Bunlar iyi modernleşsinler iyi teknolojilere sahip olsunlar, bir an önce eğitim süreçleri kaliteli hale gelsin gibi bir anlayışa sahip değiller. [Neden Türk modernliğini değil de modernleşmesi konuşulmaktadır?] Türk modernliği tartışması bize 1980'lerden sonra geldi; daha doğrusu böyle bir tartışma 1980'lerden sonra yapılmaya başlandı. O zamana kadar böyle bir konunun herhangi bir akademisyenimizin, bir entelektüelimizin ya da bürokratomuzun gündemine girmediğini görüyoruz, konu daha çok modernleşme/batılılaşma diye ifade ettiğimiz anlayışla yürütüldü.

Modernlik, işin felsefesini ve biricikliği temin eden temel kurguyu ifade ediyor. Dolayısıyla o temel kurgu ile kendinizi kurguladığınızda başka bir arayış karşınıza çıkabilir. Kendi gelişme doğrultunuzu inşa edebilirsiniz; ama modernleşme ile yürüdüğünüzde modernlik felsefesinin ve modernizm ideolojisinin inşa ettiği kurgunun dışına çıkma şansınız yok. Bu noktada Nilüfer Göle'nin Türkiye'ye uyarlamaya çalıştığı "Batı dışı modernite" ya da "alternatif moderniteler" kavramsallaştırmasını zikretmek lazım. Aslında bu kavramsallaştırmalar hocası olan Alain Tourain'e aittir. Ama Nilüfer Göle, Türkiye'ye bunu uyarladı ve toplumların kendi modernitelerini inşa edebileceklerini, batı modernitesine mahkûm olmadıklarını iddia eden bir tez ileri sürdü. Bu dönemde tartışıldı, ama bu tartışma da geniş bir destek bulamadı. Evet bizim Türk modernliği gibi bir talebimizde olmadı, hep bir ıslah arayışı içerisinde olduğumuz için yeniden bir kurguya ihtiyaç duymadık. Bu bizim kendimize güvenimizden de kaynaklanıyor olabilir. Yani özellikle Osmanlı dönemi için bir imparatorluk var. İmparatorluk psikolojisi ile hareket ediliyor. Dolayısıyla güçlü bir dünya görüşüne sahip, bu dünya görüşünü ortadan kaldırıp yeni bir dünya görüşü arayışına girmemeye de alakalı. İhtiyacı nerede tespit ettiğinizle alakalı.

İhtiyacı süreçlerdeki aksamalar olarak değerlendirdik, kurumlardaki gecikmeler olarak gördük, dolayısıyla bunları telafi etme anlamında bir modernleşme tanzimi arayışı içerisinde olduk. Bundan dolayı da modernite arayışı olmadı, ancak Alain Tourain ile birlikte Nilüfer Göle şunu aslında bize hatırlatmış oldu: Bu modernleşme dediğimiz şey aslında modernliğin ürettiği bir süreç ve bir sonuç, esas olan ise modernliktir. Dolayısıyla modernlikle ilişkinizi yeniden tanımlayın, farklı modernlikler olabilir. Modernleşmenin batı adına batı dışı toplumlara sunduğu şey şu; bu mutlak hakikattir, mutlak gerçektir ve bu yolda giderseniz ilerleme ve kalkınmayı sağlayabilirsiniz. Ve böyle olunca da bu eleştirilemez hale geldi. Pozitivizm buna biraz da iman etmemizi sağladı, yani Comte'un "*pozitivizmin ilmihali*" kavramsallaştırması aslında doğru, yani ilmihal oluşturuldu ve buna iman ettirildik. Sadece Türk toplumu için demiyorum, tüm batı dışı dünya için söylüyorum. Ve bu mutlak hakikatin peşinden koşmalıyız, bunu yakalamalıyız şeklinde sürekli hedefler koyduk kendimize. Bu yüzden de modernite tartışmasına girmedik, giremedik.

R: “Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp’in Türkçülük Görüşlerinin Karşılaştırılması” isimli doktora çalışmanız bulunmaktadır. Ulus inşası üzerinden Türkçülük ile Türk modernleşmesini nasıl tartışmalısınız? Bunların arasında nasıl bir ilişki vardır?

M: Türk modernleşmesiyle ilgili biraz önce dönemlendirmeler yaptık, bir devlet politikası olduğunu söyledik, bürokratların yanında aydınların da bu işin içerisinde olduğunu ifade ettik. Dolayısıyla bu politikayı hayata geçirebilmek için bir takım stratejilere, bazı perspektiflere ihtiyaç duyuldu, bunların bir kısmının da bizle ilişkilendirilmesi gerekiyordu. Özellikle Yeni Osmanlılarla birlikte batılılaşma sürecini toplum kesimlerindeki farklılıklara göre de inşa etme, hayata geçirme anlamında, kimliklere de vurgu yapan ve tanımlayan yeni yaklaşımlar ortaya çıktı. Yeni Osmanlılık bu anlayışların ana rahmidir. Batılılaşma sürecinde boy gösteren düşünce akımları oradan neşet etmiştir. Bu kapsamda Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Ademi Merkeziyetçilik, Batıcılık ve Sosyalizm gibi birtakım arayışların ortaya çıktığını görüyoruz. Özellikle Jön Türk döneminde bunlar biraz daha netleşti, sınırları ve amaçları tanımlandı. Bunlar, Türk modernleşmesi ya da Türk batılılaşması sürecinde, batılılaşma düzenini, daha doğrusu politikasını kendi dünya görüşleri açısından daha iyi hayata geçirmenin yolları olarak öngörüldü. Yani mümkün siyasetler olarak değerlendirildi.

Yusuf Akçura bunları, 1904 yılında Mısır’da Türk gazetesinde yayınladığı “Üç Tarz-ı Siyaset” isimle makalesinde Osmanlı’nın izleyeceği mümkün siyasetler olarak gündeme getirdi. Diğer bir ifadeyle Osmanlı’nın batılılaşma sürecindeki ve batı karşısındaki mümkün siyasetleri olarak görmüştür. Türkçülük de bunlardan biridir. Tabii, Türkçülük düşüncesi milliyetçilikle bağlantılı olarak ortaya çıktığı için, imparatorluğu hızlı bir şekilde dağıtacağı gerekçesiyle daha geç bir dönemde kendini göstermiştir. Özellikle Balkan Savaşları ve Trablusgarp Savaşı sonrasında, ağırlıklı olarak Birinci Dünya Savaşı sürecinde etkili olmuş bir siyasi kart, bir anlayış, bir fikir ve bir cereyandır. Türkçülüğü ulus inşa etmeye katkısı bağlamında değerlendirdiğimizde daha çok Cumhuriyet sonrası döneme bakmamız gerekir.

Çünkü Osmanlı döneminde Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi mümkün siyasetlerden biri olarak görülmüştür. Özellikle Balkan savaşları ve Trablusgarp savaşı, Osmanlı Suriye’sinin kaybedilmesi gibi süreç-

ler sonrasında Türkçülük, Osmanlı'nın daralmış, küçülmüş alanında kendisine yeni bir güç bulma, yeni bir imkân oluşturma adına devreye soktuğu bir siyasi kart olmuştur. Tabii bunu sadece siyasi bir strateji olarak değerlendiremeyiz, entelektüel bir zemini de söz konusudur. Türkçülük 1910'lardan sonra düşünsel anlamda örgütlenmeye başlıyor; I. Dünya Savaşı sürecinde de bir siyaset aracı olarak değerlendiriliyor. Enver Paşa'nın Orta Asya yönelik hareketlerini hatırlarsanız bu anlayışın tezahürü olduğunu görürsünüz. Türkçülük düşüncesi Cumhuriyet ile birlikte devamlı bir farklılaşma yaşıyor. Ben bu konuyla ilgili hem *Doğu Batı Dergisi*'nde, "Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği" ismiyle hem de *Sosyoloji Divanı*'nda "Türk Milliyetçiliğinin Farklı Halleri" ismiyle iki makale kaleme aldım. Cumhuriyetle birlikte Türkçülük, Türk milliyetçiliğine dönüşüyor, Türk milliyetçiliğiyle birlikte batı modelli bir milliyetçilik akımı, doktrini haline getirilerek, toplumun sekülerleşmesi, modernleşmesi ve etnik temelde bir yapının ortaya konulması adına ulusu, ulus devleti ve ulus kimliği inşa eden en önemli itici ve etkin güç haline geliyor. Türkçülüğün bu hikâyesi daha farklı. [Türkçülük, Türk modernleşmesinin bir ürünü müdür?] Türk modernleşmesinin hem bir ürünüdür hem de Türk modernleşmesini inşa eden farklı anlayışlardan birisidir. Ama esas itibarıyla Türk modernleşmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlılık da böyledir, hatta o dönemde ortaya çıkan İslamcılığı da bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Batıcılık zaten öyledir.

Sosyalizm, Mesleki İçtimaicilik, yani liberalizm de tamamen modernleşme sürecinin ürünüdür ama bunların her birisi modernleşme sürecini inşa etmek için birbiriyle rekabete girmişlerdir. Belli dönemlerde de etkinlik kazanmışlardır. Türkçülük de bunlardan birisidir; etkinliğini 1910'lardan sonra kazanmaya başlamış, I. Dünya Savaşı sürecinde daha etkin bir pozisyon almış ama ulus devlet inşa etme, ulus inşası, ulus kimlik inşası sürecine katkısı ve etkisi Cumhuriyet sonrasındadır. [Ziya Gökalp'in fikirleri süreç içerisinde nasıl işlemiş, yani onun vefatından sonra uluslaşma döneminde Gökalp'in fikirleri ne kadar etkindir?] Gökalp'in düşüncesini anlayabilmek için birkaç metnini birlikte okumak önemlidir. Bunlar, "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler", "Hars ve Medeniyet", "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" isimli makaleleri ve "Türkçülüğün Esasları" isimli eseridir. Bu çalışmalarında Batılılaşma sürecinde Emile Durkheim'ın sosyolojik bakış açısından etkilenecek yeni toplum ve devlet modelini sentezci bir perspektifte kurgulamaya çalışmıştır.

Durkheim'dan bu anlamda çok fazla etkilenmesine rağmen, kendine özgü bir toplum kuramı geliştirme çabası da göstermiştir. Bu kuramda amacı, Osmanlının devamlılığını sağlayabilecek bir yol, bir ara yol bulmak olmuştur. Osmanlı batılılaşma sürecine girmiş, ama Osmanlının kendi müktesebatı var. Bu müktesebatla girdiği yol arasında bir sentez bulmaya, ara yol bulmaya çalışıyor. Eklektik bir perspektifi var, neyi amaçladığını çok iyi biliyor. Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak formülü tam da bunu ifade ediyor, tam anlamıyla bir sentez. Türkçülüğün Esasları isimli kitabında da aslında 1910'dan 1918'e kadar yapmış olduğu Malta sürgünündeki konferansları da dahil olmak üzere oluşturmuş olduğu düşünce perspektifinden, düşüncesinden vazgeçmiyor, sadece ütopyasını değiştiriyor. I. Dünya Savaşı sırasında biliyorsunuz, Türkçülük Turancılığa evriliyor. Özellikle Bakülü Hüseyinzade Ali ile tanışmasıyla birlikte İstanbul'da Turancılık fikrine de yakınlaşıyor. O zamana kadar Turancılıkla ilgili çok fazla bir fikri yok.

Ziya Gökalp, Turancılık fikrini Türklerin uzak ülküsü olarak değerlendiriyor. Anadolu coğrafyası üzerinde devleti devam ettirmenin bir yolu olarak kurulacak yeni devletin ise Anadolu Türkçülüğü temelinde kurulmasını öngörüyor. Türkçülük Esaslarında Gökalp, Anadolu Türkçülüğü ile teritoryal bir milliyetçilik üzerine yeni kurulacak ulusu, ulus devleti ve ulus kimliği tanımlamaya çalışıyor. Türklerin uzak ülküsü ve ülkesi Turan'dır, yakın ülküsü ve ülkesi ise Anadolu'dur, Türkiye'dir diyor. Bu anlamda Ziya Gökalp'in Türkçülüğün Esasları ile birlikte yapmış olduğu tanımlama sadece *ülküyü küçültmektir*. Ama sentezci anlayıştan vazgeçmiş değildir. Malta Sürgünlüğü sona erince İstanbul'da kalmayı reddediyor ancak Ankara'ya kabul da edilmiyor. Ankara'da milli mücadele başlamıştı ama daha Malta'ya sürülmeden Bekir Ağa bölüğüne kapatıldığında kendisine gelen ziyaretçilerine *umut Anadolu'dadır, Mustafa Kemal'dedir* demiştir. Malta sürgünü süresince vermiş olduğu konferanslarda milli mücadeleyi destekleyen bir söylem geliştirmiştir. Fakat sürgünden döndükten sonra Ankara'nın ittihatçılara belli bir rezervi olmasından dolayı hemen kabul edilmiyor. Daha sonra Diyarbakır'da Küçük Mecmua'yı çıkarmaya başlıyor ve Küçük Mecmua'daki yazıları oldukça dikkat çekiyor, bunun üzerine Ankara'ya davet ediliyor ve Ankara'da ikinci meclisin yenilikçi simaları arasında yer alarak meclise giriyor.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tüzüğünün analizini, tefsirini yapıyor, yayınlıyor ve Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde Cumhuriyet ilan edilmeden önce Ankara'da bir tren vagonunda Mustafa Kemal'in başkanlığında yapılan toplantıya davet ediliyor. Orada Cumhuriyet'in ana öğelerinin, kurulacak yeni devletin ana öğelerinin oluşmasında oldukça etkin bir rol oynuyor. Buradan hareketle biz, *Ziya Gökalp'i resmi ideolog olarak tanımlıyoruz*. Ekim 1924'te vefat ediyor. 1924 Anayasasıyla birlikte Cumhuriyet döneminde yeni süreç başladı. Yeni bakış açısıyla uygulanan politikalar kapsamında dış Türklerin tamamen unutulması Türkçülük konusunda sentezci anlayıştan tamamen vazgeçilmesi, Fransız modeline uygun bir sekülerleşme politikasının hayata geçirilmesi ve etnik temelde bir ulus kimlik inşası sürecinin başlatılmasıyla birlikte *Ziya Gökalp'in sentezci formülü devre dışı kalıyor*. Çünkü *Ziya Gökalp daha çok kültürel temelde bir milliyetçilik formülü ortaya koymuştu*. Ama ölümünden sonra sekülerleşme ve Türk etnisi temeline üniter yapı öngören bir milliyetçilik politikası uygulanmaya başlandı. Bu gelişmeler, Ziya Gökalp'in fikirlerinin tamamının etkisiz hale geldiği, etkili olmadığı anlamına gelmiyor. Etkilediği hususlar var, işte anayasanın yapılma sürecinde de, ölüm yılında dahi yapmış olduğu katkılar, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde yapmış olduğu katkılar onun bu süreçte etkin bir aktör olduğunu bize gösteriyor. Ancak fikirlerinin bir kısmına örtülü bir ambargo uygulandığı söylenebilir. Özellikle, *Ziya Gökalp'in kitaplarının uzun süre yayınlanmaması bunun en önemli göstergesidir*. Ziya Gökalp tabi yaşasaydı ne olurdu? sorusu bu noktada önem arz ediyor. Gökalp yaşamış olsaydı ya fikirlerini daha önce de değiştirdiği gibi güncellemek durumunda kalacaktı ya da muhalif pozisyona düşecekti.

R: *Modern bir ideoloji olarak İslamcılık düşüncesinin modernlik, modernleşme ve Türkçülük karşısındaki tutumu nasıldır?*

M: İslamcılığın da Türk modernleşmesi sürecinde ortaya çıkan farklı bir yol, farklı bir cereyan, farklı bir siyasi kart olduğunu ifade etmiştik. İslamcılığın Osmanlı'da siyasal ve entelektüel anlamda iki güzergâhu var bana göre. Bunlardan birincisi, oldukça pragmatik bir çerçeveyi ifade eden İkinci Abdülhamit'in etkin bir şekilde geliştirmeye ve uygulamaya çalıştığı Panislamizm anlayışıdır. Panislamizm için "Pancı" düşünsel hareketlerinin bir karşılığıdır diyebiliriz. Pangermenizm, Panslavizm, Pantürkizm ve Panarabizm gibi. II. Abdulhamid özellikle

Hilafetin gücü üzerinden bir politika devşirmeye çalışmış, dolayısıyla Panislamizm'in entelektüel arka planı çok güçlü değil, daha çok pragmatist bir siyaset. İkinci güzergâh ise Mehmet Akif, Filibeli Ahmet Hilmi, Eşref Edip, Babanzade Ahmet Naim ve Süleyman Nazif gibi isimlerin oluşturduğu ve düşünsel olarak Muhammed Abduh, Reşit Rıza ve Cemalettin Afgani'nin geliştirmeye çalıştığı "İslah ve Tecdid" hareketinden etkilenen İttihad-ı İslam anlayışıdır. Entelektüel bir girişim olarak ortaya çıkan, ama siyasal amaçları da bulunan ağırlıklı olarak entelektüel zeminde geliştirilmeye çalışılan bir düşünce.

İslamcılık düşüncesinden Cumhuriyet Türkiye'sine Panislamizm'den ziyade İttihad-ı İslam çerçevesindeki İslamcılık miras olarak kaldı. Çünkü entelektüel bir çerçevesi vardı. Özellikle Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad gibi dergilerde düşünceler metinlere dönüştürüldü. Mümkün siyasetlerden biri bağlamında değerlendirdiğimizde, İslamcılık düşüncesinin de Türk modernleşmesi sürecinde İmparatorluğun devamını sağlama adına bir anlayış olarak ortaya çıktığını ifade edebiliriz. *Ancak referansları itibariyle değerlendirdiğimizde, Osmanlı döneminde ortaya çıkan mümkün siyasetler içerisinde yerliliğe en yakın olanın İslamcılık düşüncesi olduğunu düşünüyorum.* Evet, bu önemli bir iddiadır. İslamcılık düşüncesinin Türk modernleşmesi sürecinde ortaya çıktığı doğrudur, ancak *referans kaynakları daha çok bu coğrafyaya ve medeniyet havzasına ait olduğu için, burayla ilişkili referans kaynaklarından hareketle bir yenilenme bir islah arayışının içerisine girildiğini görüyoruz.* Ancak usul açısından değerlendirdiğimizde, toplumun zihinsel, ekonomik, teknolojik anlamda yenilenmesinde batılılaşma bağlamında İslamcılık düşüncesinde de bir öykünmenin bulunduğunu da söyleyelim. Hatta bu öykünme günümüze kadar gelmiştir. Dolayısıyla İslamcılık da bir öykünme hikâyesi taşıyor; ancak şunu da söylemeliyim ki, *İslamcılık, tekrar altını çizelim, referansları, tezleri ve ulaşmak istedikleri amaçlar itibariyle bu coğrafyaya ve medeniyet havzasına en yakın olan, onunla ilişki kurma arayışı içerisinde olan tek mümkün siyaset arayışıdır.*

Osmanlıcılığın böyle bir temeli yoktu, ama İmparatorluğu devam ettirme adına Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik rüzgârlarının İmparatorluğu dağıtıcı etkisini bertaraf etmek için gündeme getirilmişti. Türkçülüğün temeli Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçiliğe bağlıydı. Batıcılık ise tamamen buradan vazgeçme anlamına geliyordu. İslamcılığın Türkçülükle ilişkisine gelince, *Türkçülük düşüncesiyle İslamcılık düşüncesinin birbiriyle çatışan ve çakışan özellikleri vardı.* Biz bu çakışmayı ve çatışmayı, özellikle 1910'larda entelektüel hayatın

canlılığını da dikkate alırsak o dönemin İslamcı ve Türkçü dergilerinde görüyoruz. *Sebilürreşad'*taki, *Sırat-ı Müstakim'*deki ve Volkan gibi mecmualardaki yazılarda İslamcıların Türkçülere yönelik itirazlarını, Türk Yurdu ve İslam gibi mecmualardaki yazılarda ise Türkçülerin İslamcılara yönelik eleştirilerini görebiliyoruz. Özellikle Süleyman Nazif ve Babanzade Ahmet ile Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura arasındaki tartışmada bu karşılaşmayı takip etmek mümkündür. İslamcılar ile Türkçüler arasındaki tartışma, Osmanlı kökenli Türkçülerden ziyade Orta Asya kökenli Türkçüler arasında yaşandığını da belirtmek gerekir.

Ziya Gökalp bu tartışmalarda çok fazla pozisyon almıyor. *İslamcılar, Türkçüleri ırk üzerinden bir söylem geliştirmekle eleştiriyorlar. Bunu imparatorluğu devam ettirebilecek bir anlayış olarak görmüyorlar. Türkçüler ise artık İslam dünyası diye bir şeyin kalmadığını iddia ediyorlar, İslam Birliği'nin hayal olduğunu düşünüyorlar.* Cemaleddin Afgani'nin bir görüşü ise hem Türkçüleri hem de İslamcılarının bir kısmını ortak noktaya getiriyor. Cemaleddin Afgani diyor ki, artık Müslümanların tek bir bayrak altında toplanması mümkün değildir; böyle bir imkân ve kabiliyet ortadan kalkmıştır. Peki, ne yapacağız? O zaman her toplum tek tek kendi ulus devletlerini kuracak, daha sonra yapılabiliyorsa bir trenin kompartımanları gibi bir araya gelinecek, gevşek ya da sıkı bir federasyon halinde bir İslam birliği oluşacak. Bu fikir dönemin Türkçüleri tarafından benimseniyor, bu yüzden Türkçüler Afgani'yi çok önemserler. İslamcılarla Türkçülerin ortak olduğu noktalardan birisi de hars-medeniyet ayrımıdır. Ziya Gökalp'ın geliştirdiği, batının kültürünü/harsını almayalım, fennini tekniğini alalım anlayış, İslamcılarda da vardır. İslamcılığın, modernleşmenin bir ürünü olmasının önemli nedenlerinden biri de budur zaten. Kalkınmayı Batı usullerine, Batı yeniliklerine göre gerçekleştirme arzusu. Bu düşünce günümüz İslamcılarının bir kısmında da mevcuttur.

R: *Türk modernleşmenin siyasetle olan ilişkisi nasıldır? Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasetini bir kurtuluş yolu olarak mı yoksa modernleşme süreci içerisinde mi değerlendirmeliyiz? Türk modernleşmesini konuştuğumuzda nasıl bir okuma yapabiliriz?*

M: Her iki açıdan da değerlendirmemiz mümkün, yani hem bir kurtuluş reçetesi hem de modernleşmenin bir ürünü, sonucu olarak değerlendirebiliriz. Çünkü her üç siyaseti de Osmanlı'nın kurtuluşu, devamlılığını sağlama adına mümkün siyasetler olarak değerlendirebili-

riz. *Yusuf Akçura*, “Üç Tarzı Siyaset” adlı makalesinde aslında Osmanlı siyasetinin mümkün yollarının zayıf ve güçlü yönlerini analiz etmiştir. Osmanlıcılığın artık mümkün olmadığını, zayıf yönlerinin daha fazla olduğunu söylüyor. İslamcılık ve Türkçülük bu anlamda imkân kabiliyeti olan siyasetlerdir diyor. Arasında bir tercih yapmıyor gibi gözüküyor ama satır aralarını iyi okuduğunuzda ve diğer metinleriyle birleştirdiğimizde Türkçülüğü güçlü siyaset olarak önerdiğini söyleyebiliriz. Mümkün siyasetler anlamında her üçüne de kurtuluş reçetesi olarak bakılıyor; doğrudur da. Ama bunların üçü de modernleşme sürecinde ortaya çıkıyor. Biraz önce söyledim, Osmanlıcılık tamamen Fransız Devrimi sonrasında oldukça sert ve güçlü esen milliyetçilik rüzgârlarının yıkıcı etkilerini bertaraf etmek için bir kimlik politikası olarak ortaya konulmuştur.

Milliyetçiliğe, milli kimliğe karşılık gelebilecek Osmanlılık, Osmanlı kimliği Osmanlı vatani, Osmanlı yurttaşı kavramsallaştırmaları ile yıkıcı etkiyi bertaraf etme amacıyla ortaya konuluyor. Ama hem Türk olmayan Müslümanların hem de gayri Müslimlerin imparatorluktan ayrılması bu siyasetin zayıflamasına neden oluyor. İslamcılık ise Türk olmayan Müslümanları bir arada tutmanın yolu olarak görülüyor. Türkçülük ise Türk olmayan Müslümanların da ayrılmasıyla birlikte en mümkün siyaset olarak görülüyor, aslında bir imparatorluk psikolojisi güncellenmeye çalışılıyor. Deniliyor ki, İslam dünyası bizden ayrıldı, gayri Müslim coğrafya, Balkanlar da bizden ayrıldı, ama önümüzde büyük bir Türk dünyası var, bunlarla bütünleşerek yeni bir imparatorluk havzası oluşturulup yolumuza devam edebiliriz. Çünkü imparatorluk aynı zamanda bir psikoloji tanzimidir, küçüldükçe bu psikoloji bozulmaktadır. Bozulan imparatorluk psikolojisini tahkim etme adına da böyle bir yol öngörülüyor.

R: *Genel anlamda, modernlik bir durumu, modernleşme ise bir süreci ifade etmektedir. Bu anlamda Türk modernleşmesi, bir gecikmişlik, bir panik atak veya kültürel bir kriz midir? Türk Modernleşmesi tamamen ithalci, nakilci bir anlayışla mı gerçekleşmiştir? Türk modernleşmesinin kendine özgün yanları bulunmakta mıdır?*

M: Bir gecikmeden söz edemeyiz, gecikme diyemeyiz. Ama önceki sorulardan birine cevap verirken söylemiştim, çağın ruhunu yakalayamama, kendini güncelleyememe, çağın ruhuna uygun düzenlemeler gerçekleştirilememenin bir neticesi olarak değerlendirmek lazım. Batı

dışı toplumlarda modernleşme süreçleri incelendiğinde Türk modernleşmesinin erken modernleşmelerden biri olduğu görülecektir. Osmanlının, dünya siyaseti üzerindeki etkisi ve sahip olduğu müktesebat açısından baktığımızda kendini yenileyememe ve ihtiyaçları çağın gerekleri doğrultusunda karşılayamama neticesinde toplumsal yaşamın farklı veçhelerinde bir geri kalma durumuyla karşı karşıya kaldığını görmekteyiz. Bu tabii ki başlangıç itibarıyla teknolojik gerilik olarak tespit edilmiş ve yenilenme girişimleri bu zemin üzerinden yapılmıştır. Ancak teknoloji, toplumsal hayatı geride bırakan ya da ilerleten tek faktör değildir. Toplumsal yaşam çok faktörlü bir bün-yedir. Dolayısıyla kültürel, zihinsel, dinsel ve ekonomik alanlardaki donukluktan kendini kurtaramamanın getirmiş olduğu bir kriz de var. Böyle bir kriz, bir durum ya da sorun tespiti yapılmadığı için, devlet politikası anlamında söylüyorum, bu alana odaklanılmamış, daha çok teknolojik zeminde bilim, fen, teknoloji üzerinden güncelleme arayışları içerisine girilmiştir. Ancak zaman içerisinde söz konusu donukluğun bir kültürel ve zihinsel kriz haline geldiğini de görüyoruz. Çünkü teknoloji, fen ve bilim öyle iddia edildiği gibi sadece kendisi gelmiyor, zihniyetiyle birlikte geliyor ve geldiğinde de çatışma hali ortaya çıkıyor.

Biraz önce ifade ettiğim gibi batılılaşma sürecinde bir özdeşleşme yaşanmadığı için, aksine bir doku uyuşmazlığı hikâyesi ortaya çıkmasından dolayı kriz daha da derinleşiyor. Bir taraftan onunla (batı) olmak istiyoruz, onun içerisine girip onunla bütünleşmek istiyoruz, bir taraftan da ondan uzak durmak istiyoruz, bu yaman çelişki durumunun adı nedir? Nasıl bir bilinçtir? Daryush Shayegan'ın ifade ettiği *yaralı bir bilinç. Yani bir taraftan onunla bütünleşmek istiyorsun, dost görünmek istiyorsun onu ileri görüyorsun ama öbür taraftan da öteki ve düşman tanımlaması kapsamında ondan uzaklaşmak istiyorsun.* Batılılaşma sürecimiz böyle bir hikâyedir aslında. Bana göre, Batı dışı coğrafyalarda ister sosyalizm üzerinden, ister milliyetçilik üzerinden batı ile mücadele ederek kazanılmış bütün bağımsızlık hikâyeleri yaralı bilinç üzerine inşa edilmiştir. Çünkü sosyalizm de, ulusçuluk da modernitenin söylemleridir. Ama *batı dışı coğrafyalarda verilen mücadelelere baktığımız zaman ya milliyetçilik üzerinden verilmiştir ya da sosyalizm üzerinden verilmiştir. Her iki kurgu da modernitenin ürünü olduğuna göre düşmanı kovuyorsun ama düşmanın zihniyle bilinçlenerek kendini var etmeye çalışıyorsun.* Ancak özgünlük arayışı içerisinde de olunmuştur.

Örneğin Ziya Gökalp'ın arayışlarında bunu görebiliriz. Gökalp geliştirdiği sentezci yaklaşımla birlikte özgün bir kuram geliştirmeye çalışıyor aslında, ancak aktarmacılıktan/ithalcilikten kurtulamıyor. Yani özgün bir kuram geliştiremiyor. Durkheim'den ciddi anlamda etkilendiği için onun tespitleri, tahlilleri, öngörülerini Gökalp'ın öngörülerinde de kendini gösteriyor. Ancak zaman zaman farklılaşmaya da çalışıyor, doktora tezimde bu farklılaşma arayışlarını yazmıştım. Başka arayışlar da var. Sait Halim Paşa'nın analizlerini bu bağlamda değerlendirebiliriz. Yine *Sebilürreşad*, *Sırat-ı Müstakim*, *İslam*, *Yeni Mecmua*, *Türk Yurdu* gibi mecmualarda yapılmış birçok analiz var. Daha sonraki süreçlerde karşı çıkışlar söz konusu, alternatif önerileri ileri sürülüyor. Arayışlar var, yani tamamen aktarmacı ve nakilci ya da ithalci olarak değerlendiremeyiz. Bu toptan mahkûm etme anlamına gelir ki, sosyal bilim yöntemi açısından çok uygun bir değerlendirme olmaz. Ancak, Baykan Sezer hocamızın ifadesiyle, *Batıcılışma hikâyemizde hep bir taklit ve öykünmenin olduğu da bir gerçeklik*.

R: *Modernleşme medeniyetten, klasikten, gelenekten, kültürden, tarihten, kopuş mudur, yoksa bir süreç midir? Bu tartışmayı nasıl değerlendirirsiniz?*

M: Batı'daki modern sosyal bilim felsefesine bağlı üretilen bilgiler ekleninde eski rejim yeni rejim diye bir ayırım yapıldığını ve buna bağlı olarak da dikotomilerin geliştirildiğini görüyoruz. Özellikle sosyolojide bunu çok daha net bir şekilde görmek mümkündür. Dolayısıyla ikili bir dünya tanımlaması hep yapılıyor. Peki, gerçekten iki farklı dünya mı var? Bana göre iki farklı dünya yok. Dünya bir süreklilik aksında devam ediyor, ama zaman içerisinde belli dönemlerde ciddi sıçramalar var. Moderniteyi de ben ciddi bir sıçrama olarak değerlendiriyorum. Bundan dolayı eskiyle, moderniteye bağlı olarak kurulan yeni arasında çok önemli farklılıklar var. Ama bunu tamamen bir süreksizlik ya da sıfır noktası bağlamında değerlendirmek mümkün değil. İnsanın, toplumun doğasına da aslında uygun bir yaklaşım olmaz diye düşünüyorum. Bundan dolayı, modernleşmeyi geçmişten, klasikten, gelenekten önemli ölçüde bir farklılaşma, yeni bir durum, yeni bir insanlık durumu inşa etme süreci olarak görüyorum. Fakat eskiden de tamamen kopulamadığını ifade ediyorum.

Avrupa merkezli tarih felsefelerine baktığımızda, bir "altın çağ" arayışının olduğunu görüyoruz. Antik Yunan, Batı'nın altın çağı ola-

rak tanımlanıyor ve batı tarihi her ne kadar kuramlarda dikotomik yaklaşımlarla açıklanıyor olsa da tarih felsefesi bağlamında geçmişle ilintilerin ve bağların kurulduğunu görüyoruz. Hatta batının yeni dönemde elde etmiş olduğu üstünlük ve eşsizliğini tahkim etme adına geçmiş icat etmiş olduğunu görüyoruz. Geçmişin inşasıyla karşılaşılıyor. Üç dönem tanımlaması yapılıyor: antik dönem, orta çağ ve yeni dönem. Bütün bunlar bize modernliğin, klasikten ve gelenekten önemli ölçüde bir kopuş, ancak bir sıfır noktası olmadığını gösteriyor. Modern Batı'da gördüğümüz köken miti arayışlarının da bu tespitimizi doğrulayan yönlerini görebiliyoruz.

R: Küreselleşmeyle birlikte kolektif kimliklerin parçalanması/melleleşmesi hatta ulusal kimliklerin ortadan kalkacağı tartışılmaktadır. Bu tartışmayı nasıl değerlendirirsiniz?

M: Küreselleşme, yakın zamana ilişkin anlamlarıyla 1960'lardan sonraki gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan, 1980'lerde şöhret kazanan, ünlenen bir kavramdır. 2000'li yıllarda da güncel hayatın içerisine dâhil olan bir gelişmenin adıdır. Özellikle 80'li yıllarda yapılan tartışmalarda, özellikle liberaller başta olmak üzere Küreselleşmeye olumlu anlamlar yüklediğini gördük. Küreselleşme söylemi ve sürecini, ulus devletlerin katılıklarını ortadan kaldıracak ve bu katılıkların yol açmış olduğu ayrımcılıkları da bertaraf edecek bir gelişme olarak değerlendirdiler. Bu olumlu değerlendirmeler akabinde, Küreselleşme acaba yeni bir emperyalizm mi diye sorular da sorulmaya başlandı. David Harvey'in *Yeni Emperyalizm* isimli çalışmasında bu soruları görmek mümkündür.

Türkiye'de sosyal bilim alanında yapılan tartışmalarda da bu soruların karşılık bulduğunu görüyoruz. Bu karşıt değerlendirmelerin dışında küreselleşme diye bir olgu var ve bu olgunun zeminini ağırlıklı olarak teknolojik gelişmeler oluşturuyor. Özellikle mekanik teknolojiyenin elektronik teknolojiye geçişle birlikte iletişim, bilişim ve ulaşım teknolojileri alanında meydana gelen baş döndürücü hızlı gelişmeler küreselleşme kavramına bugüne ait anlamlar da kazandırmakta. Bu gelişmeler *David Harvey*'in ifadesiyle zaman mekân sıkışmasını beraberinde getirdi. Bu gelişmelere bağlı olarak ulus devletlerin bazı katılıkları da ortadan kalktı. Örneğin sınırlar anlam değişikliğine uğradı, uluslararası ilişki düzeninde radikal değişiklikler yaşandı. Ancak, 11 Eylül saldırılarından sonra Amerika'nın dünya üzerinde geliştirdiği

küresel terörizmle mücadele ve müdahale stratejileri, ulus devletleri tekrardan mevcut durumlarını koruyarak kendilerini muhafaza edebileceklerine yönelik bir duyguyla karşı karşıya bıraktı. Sonrasındaki gelişmeler bu duyguyu tahkim edici nitelikte şekillendi. Bir taraftan küreselleşmenin getirmiş olduğu dünya ölçeğinde bir etkileşim ve öbür taraftan çıkarlar üzerinden kurgulanan yeni dünyada kavgaların, savaşların varlığı ve eskiden olduğu gibi değil ama sınırların tekrardan önem kazandığı dönem yaşanmaya başlandı. Ülkelerin, toprak kaybetme ve kazanma gibi tehdit ve fırsatlarla karşı karşıya kaldıkları görüldü, bunun neden olmuş olduğu, özellikle toprak kaybetmeye bağlı olarak ortaya çıkan büyük kaoslar ve insani dramlarla karşılaşınca ulus devletin acaba yeniden formülasyonunu mu yapmak gerekir, soruları sorulmaya başlandı. Bu anlamda küreselleşme ulus devleti aşındırdı, etkiledi, kendisini sorgulamasına yol açtı, ancak tamamen ortadan kaldırmadı, yeniden düşünülmesini sağlayan bir sonuç ortaya çıkardı diye düşünüyorum. Çünkü küreselleşme sürprizi oldukça bol olan bir süreç.

Batılılaşma/modernleşme böyle değildi. Modernleşmenin ana unsurları, ana hatları belliydi. Standartları vardı, gerçekliği tanımlanmış bir hakikatti ve bu gerçekliğe sahip olursan ilerlemiş oluyordun, kalkınmış oluyordun. Ama küreselleşme denklemleri çeşitli, değişkenleri farklı, sürprizleri bol, bu yüzden Kırmızı Çizgi diye bir şey bırakmadı, U-dönüşü kavramı neredeyse literatürümüzden çıktı. Çünkü artık anlık gelişmeler var ve buna göre hızlı pozisyon alabilenler kazanıyor. Küreselleşme at başı giden bir süreç inşa ediyor. Doğru ile yanlış, faydalı ile zararlı, güzel ile çirkin ve insani olanla olmayanın birlikte yaşandığı bir dünya. Bir zıtlıklar ve dikotomiler dünyasının salınımlı atmosferi. Ama diğer taraftan da ilişkiselliğin karşılıklı bulunduğu bir dünya. Burada ciddi anlamda fırsatlar da var tehditler de var. Fırsatlar anlamında küresel dünyayla entegre olmanız gerekiyor, tehditler anlamında ise ulus devletinizi güçlendirmeniz gerekiyor, ancak bu denklem ve değişkenleri karışık dünyada değerler manzumesine duyulan ihtiyaç çok da görülüyor, küreselleşme sürecini ben böyle okuyorum.

R: *Türk modernleşmesi bitti mi yoksa devam mı etmektedir?*

M: Bütün dünya ile birlikte Türkiye de 1980'lerle birlikte büyük bir kırılma yaşamakta. Bana göre bu kırılma ve dalgalanma hali Türk

toplumu için üçüncü büyük kırılma ve dönüşümü ifade ediyor. Yani İslamiyet'i kabul edip İslam'la özdeşleşme, Batılılaşma sürecini başlatıp Batıya yöneliş ve doku uyumsuzluğu süreçlerinden sonra 80'li yıllarda küreselleşme, postmodernleşme gibi dalgalanmaların inşa ettiği dünyada pozisyon alma hali. Bu yeni dalgalanma hali Türkiye'yi bazı hususlarda yol ayrımlarıyla ve yeni kararlar alma durumuyla karşı karşıya bıraktı. Çünkü küreselleşme ve postmodernleşme gibi süreçler yeni bir durumu ifade ediyor ancak önceki süreçlerden bir farklılığı var, o da şu; modernitenin ürettiği, inşa ettiği zemin üzerinden kendini kurguluyor, yani postmodernleşme de küreselleşme de bu zemin üzerinden kendini üretiyor. Bu yeni durumu yeni şartlarda tanımlamak gerekiyor. Türk modernleşmesine de böyle bakmak lazım. Yeni devlet aklı, yeni toplum dizaynı gerekiyor, ama eski bilgiler tasfiye edilerek yapılabilecek bir durum değil. Yani eski ilişkilerin de etkinliği belli ölçülerde devam ediyor, çünkü bu yeni dünya, belli bir zemin üzerinde kurgulanmış. Bu noktada bizim batılılardan farklı olarak yapacağımız eleştiriler ve öneriler olmalı. Batılılar kendi kurdukları düzeni eleştirerek o düzeni daha güçlü hale getirme, tahkim etme adına bu eleştiri yapıyorlar. Biz ise kendimiz olabilme ve kendi ayaklarımız üzerinde bağımsız bir şekilde durabilme adına eleştiri yapmamız, öneri getirmemiz ve duruş belirlememiz gerekiyor. Bundan dolayı bizim yapmamız gereken ev ödevinin daha fazla olduğunu düşünüyorum.